

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ХИЖНЯК КАТЕРИНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 821.161.2-3.09

**ЗОБРАЖЕННЯ ТОТАЛІТАРНОГО МИНУЛОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ
90-Х РР. XX — ПОЧ. XXI СТ.:
ІДЕОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ТА ПОЕТИКА**

10.01.01 — українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків — 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Безхутрий Юрій Миколайович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, завідувач, професор
кафедри історії української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Турган Ольга Дмитрівна,
Запорізький державний медичний університет,
завідувач, професор кафедри
культурології та українознавства;

кандидат філологічних наук
Ротова Наталія Володимирівна,
Українська інженерно-педагогічна академія,
доцент кафедри українознавства і політології.

Захист відбудеться «07» листопада 2012 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.07 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-37.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4).

Автореферат розісланий «02» жовтня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. М. Кремінська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Художня література — невід’ємна частина суспільної свідомості і, як відомо, активно на неї впливає. Своєю чергою, життя суспільства, його проблеми неминуче віддзеркалюються в художніх творах, переломлюються в зображуваних письменниками людських долях. Українська історія ХХ століття, як і попередня, має багато прикладів такого взаємозв’язку. Однією з найтрагічніших і найтравматичніших для українського народу сторінок недавнього минулого було тривале панування тоталітарного режиму, прикметами якого стали насильство над людською особистістю, жорстокість, лицемірство, брехня, зневажання окремої людини. Усе це відбилося на стані суспільства, його свідомості. Українська література ХХ ст. на різних етапах свого розвитку намагалася художньо досліджувати ці процеси. Інша річ, що до кінця 1980-х рр. письменники, перебуваючи «всередині» тоталітарної системи, мали лише два шляхи її осмислення — або конформізм, або дисидентство. На жаль, більшість творів, написаних у 20–80-ті роки ХХ ст., позначена пристосуванством (щирим чи удаваним) до вимог тоталітарної комуністичної влади, що й призвело до появи текстів, змістом яких була апологетика тоталітаризму, а не роздуми над його руйнівною для людської душі суттю.

Демократизація суспільного життя, яка відбулася наприкінці ХХ століття, радикально змінила усталену парадигму поведінки митців. Зникли табузовані теми, необхідність постійно озиратися на владу та її приписи. Недавнє минуле потрапляє під прискіпливу обсервацію письменників різних поколінь, а вплив тоталітаризму на особистість все частіше стає предметом художньої рецепції. У своїх творах письменники досліджують, яким чином за умов тоталітарного режиму відбувається становлення індивідуальності та зміни в її психіці, а також якими є наслідки такого тиску для її нормального розвитку.

Митці, які належать до різних поколінь, по-різному підходять до цієї проблеми. Письменники, які жили й творили в період розквіту тоталітаризму, тепер намагаються показати тоталітарну дійсність, особливості якої на рівні партійного керівництва були їм добре відомі, з позиції представників самої «державної машини» (П. Загребельний). У текстах художників, певний період творчості яких припав на роки тоталітарної влади, зображується особистість на зламі старої і нової дійсності (М. Матіос, О. Забужко, Ю. Андрухович, В. Кожелянко). Нарешті молоде покоління українських письменників, для якого тоталітарне минуле лише дитячі враження і спогади, дивиться на нього крізь їхню призму (Н. Сняданко, С. Жадан).

Незважаючи на наявність вагомих наукових праць, присвячених зв’язку тоталітаризму й соцреалістичного канону (В. Агєєва, Т. Гундорова, К. Кларк, Д. Наливайко, О. Собачко, В. Хархун та ін.), дослідження художньої рецепції тоталітаризму у творах сучасних українських письменників, за винятком окремих зауважень у нечисленних рецензіях, практично відсутні. Між тим без наукового осмислення специфіки такої рецепції неможливо збагнути складну динаміку ідеологічних та естетичних трансформацій, які відбуваються в сучасній українській

літературі. Необхідність комплексного аналізу зазначеної проблеми давно на часі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Вивчення зображення тоталітарного минулого в сучасній українській прозі, аналіз поетикальних особливостей обраних творів здійснюється в рамках комплексного плану науково-дослідницької роботи кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Жанрово-стильові особливості та поетика української літератури XVIII–XXI століть». Тему дисертації затверджено на засіданні Бюро науково-координаційної ради з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» при Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 2 від 18 березня 2010 р).

Мета й завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у виявленні особливостей художньої рецепції тоталітарного минулого, його ідеологічної інтерпретації та естетичної реалізації в українській прозі кінця XX — початку XXI століття. Відповідно до мети в дисертації передбачено розв'язати такі завдання:

- уточнити значення поняття «тоталітаризм» у гуманітаристиці;
- окреслити форми впливу тоталітарного режиму на літературу;
- довести своєрідність розгортання ідеологічного дискурсу в прозі сучасних українських письменників;
- висвітлити мотивну структуру творів, що містять зображення тоталітарного минулого;
- визначити специфіку сюжетної будови зазначеної групи творів;
- виявити особливості змалювання тоталітарного режиму в текстах письменників різних поколінь.

Об'єкт дослідження — прозові твори П. Загребельного, М. Матіос, О. Забужко, Ю. Андруховича, Н. Сняданко.

Предмет дослідження — ідеологічна та естетична специфіка зображення тоталітарного минулого у творах сучасних українських прозаїків.

Методи дослідження. Відповідно до мети й завдань роботи використовуються такі методи, як описовий, порівняльний, елементи культурно-історичного та мотивного аналізу.

Описовий метод є провідним у дослідженні, адже завдяки йому досягається найбільш повна характеристика особливостей розгортання ідеологічного дискурсу на матеріалі прозових текстів сучасних українських письменників. Порівняльний метод дає змогу зіставити специфіку змалювання тоталітарного минулого у творах представників різних поколінь. Культурно-історичний метод дозволяє дослідити проблему впливу тоталітарного режиму на формування культури в суспільстві, а також ступінь художнього вимислу у його відтворенні. Представлене в дисертації поняття мотиву й розуміння мотивного аналізу спирається передусім на праці Б. Гаспарова, І. Силантьєва й Б. Томашевського. За теоретичну основу розуміння поняття «сюжет» і пов'язаних із ним складових взято підхід російського ученого В. Кожінова. Хронотопічну специфіку обраних творів було проаналізовано

за допомогою концепції М. Бахтіна.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації *вперше* на матеріалі прозових творів сучасних українських письменників висвітлено розгортання ідеологічного дискурсу, пов'язаного з осмисленням тоталітаризму; виокремлено провідні мотиви творів, що містять зображення тоталітарного минулого; визначено в обраній групі текстів специфіку сюжетної будови, пов'язаної з розгортанням ідеологічного дискурсу; проаналізовано особливості часопросторових характеристик як засобу оприявлення реалій тоталітарного буття у творах зазначених авторів; виявлено характерні риси змалювання тоталітарного режиму в текстах письменників різних поколінь.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Результати дисертації мають значення для розвитку методики аналізу ідеологічного дискурсу сучасної української літератури.

Матеріали дослідження можуть бути використані у вишівських курсах історії української літератури ХХ–ХХІ століть, для підготовки спецсемініарів і спецкурсів, при написанні курсових, бакалаврських і магістерських робіт, учителями-філологами. Результати роботи можуть використовувати дослідники в подальшому студіюванні проблеми зображення подій тоталітарного минулого в українській літературі.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати і висновки, що містяться в дисертації, отримано автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Основні положення кандидатського дослідження оприлюднено на VII Міжнародній науковій конференції «Українська культура в історичному розвитку та державотворенні» (м. Київ, 12–14 лютого 2009 р.); XVI Міжнародній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Ломоносов-2009» (м. Москва, 14–18 квітня 2009 р.); VIII Всеукраїнській науковій конференції «Слобожанщина: літературний вимір» (м. Луганськ, 12 лютого 2010 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Высшая школа: опыт, проблемы, перспективы» (м. Москва, 25–26 травня 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Опыт и перспективы исследований и преподавания литературы» (м. Пенза, 20–21 січня 2011 р.); Підсумковій конференції аспірантів та здобувачів філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (25 березня 2011 р.); IX Всеукраїнській науковій конференції молодих учених-філологів «Vivat academia» (м. Львів, 14–15 квітня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум-2011: стратегії України в геополітичному просторі» (м. Ялта, 8–12 червня 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «История и культура славянских народов: достижения, уроки, перспективы» (м. Пенза, 25–26 листопада 2011 р.), Одинадцятих національних славістичних читаннях «Час та історія у слов'янських мовах,

літературах і культурах» (м. Софія, 19–22 квітня 2012 р.).

Публікації. За темою роботи опубліковано 10 статей, 6 із яких уміщено у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (254 позиції). Загальний обсяг роботи становить 182 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано вибір теми роботи, її актуальність, сформульовано мету й завдання студії, визначено основні методи дослідження, предмет і об'єкт аналізу, висвітлено зв'язок теми з науковими програмами й планами, окреслено наукову новизну, практичну цінність отриманих результатів, наведено дані про апробацію результатів дисертації.

У **першому розділі роботи** — **«Тоталітаризм і література: проблеми вивчення і художнього сприйняття»** — представлено огляд наукової та критичної літератури за темою дисертації, а також розглянуто окремі аспекти зображення й ідеологічних оцінок тоталітарної за своєю суттю дійсності в українській літературі ХХ ст. У *першому підрозділі першого розділу* — *«Тоталітаризм як соціокультурне явище: теоретичні аспекти»* висвітлено ступінь вивчення проблеми зображення тоталітарного минулого в гуманітаристиці та сприйняття тоталітаризму як феномена, що пов'язаний із багатьма сферами соціокультурного життя. Як правило, критики застосовують термін «тоталітаризм» лише на позначення специфічної форми політичного правління, що стає причиною тиску на особистість та духовної деградації останньої. Важливим інструментом тоталітарного режиму, що став елементом контролю, був сфальшований «художньо-естетичний» напрям — соцреалізм. Його вплив на розвиток літературного процесу та руйнівні наслідки досліджується багатьма вченими — В. Агеєвою, Т. Гундоровою, Н. Зборовською, К. Кларк, Д. Наливайком та ін.

Однією з найґрунтовніших робіт, присвячених проблематиці тексту в умовах радянського тоталітаризму, є праця К. Кларк «Радянський роман: історія як ритуал». Дослідниця твердить, що основний сюжет (master plot) — певна інтертекстуальна сюжетна структура, яка переходить від твору до твору, — є характерною властивістю соціалістичного реалізму, адже за своєю суттю всі радянські романи створюються за допомогою певної схеми, що спирається на цей основний сюжет. Важливою рисою радянського роману К. Кларк слушно вважає існування «позитивного героя». Саме наявність такого персонажа й обумовлює повторюваність творів у радянській літературі.

Ідеологічний складник у літературі досліджує і Т. Гундорова в книзі «Кітч і література», де вона аналізує т. з. «ідеологічний кітч». Авторка пристає до думки К. Кларк про повторюваність багатьох сюжетних прийомів у пізнішу добу радянської літератури, що зрештою доходило до абсурду. Дослідниця проводить паралелі між концепцією К. Кларк про «основний сюжет» і тими засобами

вираження, які стали популярними в сталінську епоху. Плакатність, наочність, яскравість зображення — це, на думку авторки, стало виконувати «роль ідеологічних кодів» у літературі тоталітарного режиму.

Інакшими за своєю налаштованістю виглядають розвідки Д. Наливайка, присвячені радянській літературі. Дослідник підкреслює політико-ідеологічне спрямування радянської літератури, її цілковиту обмеженість і штучність. Сама ця література передусім виходить не з реалій дійсності, а із схематизованого вимислу, з уявлень про те, якою має бути ідеальна реальність.

До важливих висновків щодо дискурсу тоталітаризму в літературі приходять В. Хархун. Учена обстоює думку про те, що основою тоталітарної картини світу є її біполярність, тобто протиставлення позитивного негативному й навпаки. Для літературознавців, уважає В. Хархун, найважливішим є дослідження наслідків впливу такої біполярної системи на зображення письменниками героїв своїх творів.

Пристаючи до висновків дослідників щодо витоків та сутності розгортання ідеологічного дискурсу в літературі епохи тоталітаризму, зауважмо, що література останніх десятиліть значно відрізняється у своєму підході до зображення подій тоталітарного минулого. Але ці зміни залишаються недостатньо вивченими й потребують усебічного розгляду.

У підрозділі 1.2 — *«Тоталітарне суспільство як об'єкт естетичного освоєння української прози: радянська й пострадянська інтерпретація»* — проаналізовано спільні характерні ознаки ідеологічного дискурсу української радянської літератури та здійснено короткий огляд літературознавчих і критичних праць, присвячених обраним для дослідження творам сучасних українських письменників. Автори часів тоталітаризму оспівують героя-робітника, для якого справа революції та будівництва комуністичного суспільства є важливішою за все, і нівелюють щонайменші прояви емоційного ставлення до особистісних проблем персонажів. Такими є твори А. Головка («Бур'ян», «Мати»), Я. Гримайла («Подробиці листом»), О. Кундзіча («Моцарт і ботокуди»), П. Лісового («Чад», «Чайка»), І. Ле («Роман міжгір'я»), І. Микитенка («Брати»), П. Панча («Білий вовк», «Повість наших днів»), В. Собка («Біле полум'я») та ін. Серед специфічних ознак текстів часів тоталітаризму можна виокремити такі: буквальність алегорій (промовисті прізвища персонажів, назви місць, локацій); повторюваність сюжету («основний сюжет» за К. Кларк); ідеологічна заангажованість і культ Леніна-Сталіна; узгоджений поділ на «поганих» (куркулі, багатії) та «добрих» (комуністи, робітники). Такі ознаки так чи так були притаманні радянській художній літературі аж до кінця 1980-х років.

Зміна політичних реалій призвела до суттєвих змін: замість оспівування правлячого режиму сучасні митці отримали змогу вільно втілювати всі свої задуми у творах. Перед письменниками постало нелегке завдання: пристосувати власне, змінене світобачення до посттоталітарної свідомості читача.

Особи авторів запропонованих до аналізу творів були визначені не випадково. Деякі з них (Ю. Андрухович, О. Забужко, П. Загребельний) є представниками «перехідного» періоду в українській літературі, формувалися в умовах хоча

й зникаючого, але тоталітаризму, і тому специфіка зображення авторитарного режиму в їхніх творах має для нас велику пізнавальну цінність. Інші (Н. Сняданко) належать до більш пізньої генерації митців, а отже, рецепція зазначених подій буде відмінною від попередньої. Ще одна частина текстів і їхніх авторів (зокрема, М. Матіос) становить значний інтерес для дослідження в іншому аспекті, зумовленому територіально, адже описувані події мають місце на територіях Західної України в період, коли радянський режим тільки набирив сили.

Творчість заявлених письменників 1990–2000-х років викликає досить жвавий інтерес критиків і літературознавців: роботи В. Агеєвої, П.-А. Будіна, Я. Голобородька, Т. Гундорової, В. Іванисенка, Л. Калинської, Л. Мельник, С. Нестерук, С. Павличко, Є. Поветкіна, А. Ребрика, Т. Трофименко, Р. Харчук, Б. Червака, Т. Щербаченко тощо свідчать про це. У їхніх публікаціях, зокрема, звертається увага й на те, як у прозі письменників (М. Матіос «Нація», «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Москалиця», «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» тощо; О. Забужко «Дівчатка», «Казка про калинову сопілку», «Інопланетянка», «Польові дослідження з українського сексу», «Музей покинутих секретів» тощо; Ю. Андрухович «Московіада», «Рекреації», «Дезорієнтація на місцевості», «Диявол ховається в сирі» тощо; Н. Сняданко «Колекція пристрастей, або Пригоди молодої українки», «Сезонний розпродаж блондинок», «Чебрець у молоці», «Комашина тарзанка», «Гербарій коханців» тощо) відбувається переосмислення не лише авторської позиції (скажімо, про іронію як домінуючу рису у П. Загребельного пишуть Я. Голобородько, В. Іванисенко), але й жанрових ознак творів – сімейна сага у М. Матіос чи «роман у романі» О. Забужко (В. Агеєва, Я. Голобородько, С. Павличко, Р. Харчук, Б. Червак, Т. Щербаченко та ін.), а також поетики – карнавалізація в Ю. Андруховича, спогади-фрагменти у Н. Сняданко (П.-А. Будін, Т. Гундорова, Л. Калинська, Л. Мельник, Є. Поветкін, А. Ребрик, Т. Трофименко та ін.). Проте ці присутні спостереження досі не склалися в цілісну картину тих масштабних змін, які відбулися в підході сучасної літератури до художньої рецепції радянського тоталітаризму.

Другий розділ — «Українська проза 1990–2000-х років про тоталітарне минуле: ідеологічний дискурс і головні мотиви» — присвячено виявленню головних мотивів в образах творів у контексті зображення тоталітарного буття. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття «мотив», запропоновані М. Гаспаровим, І. Силантьєвим і Б. Томашевським. За основу визначення цього поняття в нашій роботі взято дефініцію І. Силантьєва.

У першому підрозділі другого розділу — «Зрада як домінуюча людського існування в тоталітарному суспільстві» — проаналізовано розгортання мотиву зради у прозі, що містить зображення подій тоталітарного минулого. Письменники по-різному розвивають його. Так, у текстах митців старшого покоління (П. Загребельний) відчутно знання тоталітарної дійсності «зсередини», адже більша частина творчого життя прозаїка припала саме на цей період. У його повісті «Гола душа» мотив зради виражається в постійному зреченні головною героїнею

Клеопатрею Січкара власної гідності. Вона готова на все для того, щоб пробитися номенклатурними сходами до самої гори і втриматися на досягнутій висоті.

У збірці М. Матіос «Нація», що об'єднує декілька схожих за психологічною навантаженістю та колоритом оповідань, мотив зради розкривається в кількох аспектах. Увагу авторки привертає зрада в таборі бійців УПА. Письменниця зображує тоталітарний світ потворним, «неправильним», існуючим наче навпаки: там, де зраджують свої, рятують вороги («Просили тато-мама...»). У кожному оповіданні зі збірки «Нація» М. Матіос авторка розгортає окрему особливу психологічно-драматичну картину протистояння корінних мешканців України й «емгебістів» («Апокаліпсис», «Юр'яна і Довгопол», «Дванадцять службів», «Прощай мене»). Зрада національних інтересів, відречення від переконань — це той вид зради, що культивувався владою як своєрідний шлях винищення національної ментальності, руйнації її зсередини. Мотив зради за умов тоталітарного режиму є провідним і в найвідоміших творах М. Матіос — романі «Солодка Даруся» та сазі «Майже ніколи не навпаки». Спричинена нестерпними умовами тоталітарного режиму, зрада є втіленням ретельно спланованого плану «емгебістів» із руйнування підвалин української традиційної родини взаємним непорозумінням та підозрами; диктатори навмисне робили так, що люди розривалися між своїми патріотичними настроями та страхом за власне майбутнє й майбутнє сім'ї.

Мотив зради за умов тоталітарного режиму часто зустрічається у творах О. Забужко («Сестро, сестро...», «Казка про калинову сопілку»). Найяскравіше він представлений у романі «Музей покинутих секретів», у якому письменниця звертається до того ж періоду української історії, що є улюбленим і у М. Матіос — часів боротьби УПА з тоталітарним режимом. О. Забужко глибоко розкрила реалії життя УПА, змалювавши важливість довіри до своїх однодумців та смертельні наслідки зради в такому закритому співтоваристві, яким була УПА. Коли один і той же персонаж є і рятівником, і зрадником, право на врятоване життя нівелюється, воно ніби втрачає свою правомірність.

Мотив зради в умовах тоталітарного режиму є характерним і для творів Ю. Андруховича. У романах «Московіада» та «Рекреації» зрада подається як загальний обман великої держави, яка під маскою доброзичливості та вседозволеності прагне знищити вільну людину. Кожен день персонажі твору зраджують собі, своїм переконанням в угоду Імперії, що поглинає їх і споживає та втішається з цього. Зрада в текстах Ю. Андруховича — це не наслідок емоційного зриву, а шосте відчуття, з яким людина народжується в тоталітарному суспільстві, щоб вижити. Автор не створює образів, він наче відтворює їх, примушуючи жити та функціонувати за правилами того часу, коли тоталітаризм ще був неодмінним елементом людського буття, а зрада — неодмінним елементом тоталітаризму.

Тема тоталітарного минулого і зради як одного з його проявів є досить актуальною і для творів Н. Сняданко. У її прозі ця тема розгорнута в пострадянські часи і містить у собі велику кількість автобіографічного матеріалу. У «Колекції пристрастей, або Пригодах молодой українки» існування сучасної української

культури розкрито в порівнянні з європейським досвідом. Авторка майстерно показала, наскільки відрізняється ступінь вітчизняного розвитку від розвитку світового, пояснивши різницю тоталітарним минулим українців. Часто персонажі, приїжджаючи на заробітки в інші країни, ідуть на будь-які приниження та зради, тільки щоб заробити гроші або отримати дах над головою, зраджуючи себе та знеславлюючи рідну країну.

У підрозділі 2.2 — *«Мотив жертвовності/відданості у прозових творах українських письменників 1990–2000-х років»* — досліджено другий центральний мотив творів, що містять зображення тоталітарних подій. Оскільки тоталітарне минуле часів боротьби УПА з МГБ є найпоширенішим тлом для текстів М. Матіос, то очевидно, що мотив жертвовності у її творах розкрито саме в цьому контексті. Так чи так, опинившись в умовах тоталітаризму, персонажі змушені жертвувати чи то власними інтересами, честю, чи то навіть життям заради свободи своєї родини, можливості звільнити Батьківщину, врятувати власне життя («Вставайте, мамко...», «Прощай мене», «Просили тато-мама...»). Часто роль владного чинника бере на себе суспільство, тому персонажі, які викликали своїми вчинками його осуд, відчують себе під тиском тоталітарної машини. Так, «Мама Маріца — дружина Христофора Колумба» — це твір про самопожертву. Ідеться про хворого сина та матір, яка намагалася зробити дитину щасливою, навіть поступившись власною честю, моральними засадами, добрим ставленням суспільства та навіть законами природи.

Мотив жертвовності в умовах тоталітарного режиму часто превалює у творах О. Забужко. У романі «Музей покинутих секретів» цей мотив тісно пов'язаний із мотивом зради, є його прямим наслідком: зражені персонажі жертвують собою, щоб врятувати загальну справу. Субмотив вимушеної жертвовності збігається із субмотивом жертвовності добровільної, адже остання була не просто єдиним можливим варіантом розвитку подій, а й життєвою настановою кожного «лісового хлопця». Коли смерть стає очевидним та незворотним фактом, персонажі не намагаються уникнути її, лише прагнуть, жертвуючи собою, довести справедливість своєї боротьби.

Підрозділ 2.3 — *«Самотність: наслідок тоталітарного тиску й самозахист особистості (мотив самотності у творах про тоталітарне минуле 1990–2000-х років)»* — присвячено аналізу третього основного мотиву прози із зображенням подій тоталітарного минулого. У повісті П. Загребельного «Гола душа» головна героїня — вузьколоба чиновниця Клеопатра Січкара — нібито й прагне до єднання з ідеологізованим «колективом», що в її випадку означає пробиратися на високі сходинки тоталітарного суспільства. Поступово втрачаючи себе заради реалізації власних примх, Клеопатра зрештою лишається сам-на-сам із ганебним минулим, брудним сьогоденням і жалюгідним майбутнім. Не маючи інтелектуального підґрунтя для гармонічного співіснування із власним «я», головна героїня прикривається належністю до «слабкої» статі, наче щитом, прагнучи відокремити, усамітнити свою «голу» душу. Тоталітаризм завжди сприяв подібним метаморфозам

психіки людини, адже наскільки самотньою відчуває себе особистість, настільки легко її можна підкорити.

Прагнучи повного контролю над життям людей, тоталітарна машина використовує їхню вразливу психіку. У творах М. Матіос самотність персонажів спричинена передусім їхньою боротьбою із загарбницьким режимом. Протиборство особистості з тоталітарною системою, утрата зв'язку з дійсністю та, як наслідок, повна ізольованість — це основні проблемні вузли прози письменниці. Найбільш яскраво мотив самотності в умовах тоталітарного тиску представлено у творах «Майже ніколи не навпаки», «Солодка Даруся», «Москалиця», «Мама Маріца — дружина Христофора Колумба», а також в оповіданнях зі збірки «Нація». Для цих текстів властиве зображення людини, яка в результаті свого протистояння з тоталітарною владою опиняється у становищі парії, вигнанця із суспільства. У прозі, де розповідається про боротьбу УПА з радянською владою, мотив самотності проявляється також у відокремленості «лісових хлопців» і герметичності простору, у якому вони існують.

Так чи так мотив самотності присутній майже у всіх творах О. Забужко. В умовах посттоталітарного світу, що ще не позбувся комплексів і стану меншовартості, герої текстів письменниці постійно відчувають самотність, навіть перебуваючи серед інших людей (головна героїня з «Польових досліджень з українського сексу», Рада Д. із «Інопланетянки», Дарця з «Дівчаток»). Самотність персонажа в цих творах тісно переплітається із самотністю нації. У романі «Музей покинутих секретів» мотив самотності розкривається у двох аспектах. По-перше, це самотність людини в пострадянську епоху, коли персонаж розуміє хибність ставлення народу до власного культурного надбання, але почувається безсилим щось змінити, хоча й намагається зробити це щохвилини. По-друге, у частині твору, що розповідає про часи боротьби УПА із тоталітарним режимом, мотив самотності набуває зовсім інших ознак. Як і у творах М. Матіос, ізольованість для бійців УПА в романі О. Забужко — це єдиний спосіб вижити, шлях, обраний самотійно, але зумовлений тим способом життя, якого вимагала їхня діяльність.

У романі Ю. Андруховича «Московіада» самотність головного героя подано як блукання Імперією в пошуках істини, де ніщо і ніхто не може посісти місце в його серці, розрадити, відволікти від пекучої пустоти, що заповнила душу. Зображений письменником світ твору — це світ самотності і втрат. Імперія лише забирає, забирає доти, доки забирати вже нічого, і особистість лишається самотньою. У романі «Рекреації» також наявна ідея пошуку своєї сутності. Тоталітарний режим присутній тут опосередковано, він діє неактивно, як «пил» від зруйнованої держави, що «уївся» в душі людей. Самотність представлена здебільшого нерозумінням себе, відчуттям нереальності всього, що діється, байдужістю до найпрекрасніших моментів життя.

Персонажі Н. Сняданко завжди повно відчувають власну інакшість, відокремленість, усамітнення від навколишнього світу. Самотність у її творах — це майже завжди самотійний вибір персонажа, спосіб зберегти власну унікальність. Її

герої мислять не так, як інші, сприймають звичайні речі по-іншому, немов спеціально намагаючись скинути із себе огидне, чужорідне нашарування багатолітньої брехні. Письменниця зображує світ, у якому навіть за багато років після розпаду тоталітарної держави наввіна колись ідеологія змушує людей діяти «як усі», бути сірим, непомітним, самотнім, зрадити своїм мріям та обмежити уяву. Персонажі творів Н. Сняданко прагнуть уникнути такого життя. Саме це небажання жити та чинити «як у людей» і штовхає героїнь Н. Сняданко на пошуки пригод.

У третьому розділі дисертації — «Специфіка сюжетів та особливості хронотопу української прози 1990–2000-х років про тоталітарне минуле» — проаналізовано сюжетну та часопросторову специфіку обраної групи текстів.

Перший підрозділ третього розділу — «Сюжетна організація творів про тоталітарне минуле 1990–2000-х років» — присвячено виявленню сюжетних особливостей прози П. Загребельного, М. Матіос, О. Забужко, Ю. Андруховича, Н. Сняданко. Основу сюжетів аналізованих творів становлять події тоталітарного минулого, хоча кожен письменник по-своєму вибудовує їхній ланцюг. Так, у повісті П. Загребельного «Гола душа», на відміну від інших творів цієї групи, маємо хронікальний сюжет, в основі якого просування Клеопатри Січкарь кар'єрними сходами. Її доля повністю відповідає тій схемі номенклатурної системи, що була поширена в Радянському Союзі. Але з кожним її вчинком, з кожною огидною характеристикою, даною нею іншим персонажам, стає очевидним, що саме вона і втілює собою «маразматичні» уявлення тогочасних партійних керівників про національну культуру, про стосунки з митцями, деякі з яких цілком готові підкорюватися правлячому режиму.

У своїх творах М. Матіос органічно поєднала справжні факти з історії України часів тоталітаризму і творчий вимисел. Повісті та «мала проза» («Москалиця», «Мама Маріца — дружина Христофора Колумба», твори зі збірки «Нація») письменниці характеризуються єдиними сюжетами, адже обертаються навколо одного великого конфлікту та одного центрального персонажа. Натомість у романах «Майже ніколи не навпаки» та «Солодка Даруся» зустрічаються багатолінійні сюжети, для яких характерні епізодичні фабули. Авторка схрещує сфери інтересів декількох персонажів, роблячи їхній конфлікт не єдиним, на якому би базувалася вся сюжетно-композиційна структура, а одним із багатьох. Для текстів М. Матіос властиве поєднання минулого та сучасного в одну сюжетну лінію, а кульмінація припадає на сьогоднішній день. Основним чинником, що інтенсифікує дію і породжує центральний конфлікт у творах М. Матіос, слугує війна. Наслідок тоталітаризму, вона стала одночасно і джерелом інших конфліктів, і тлом, на якому розгортання цих конфліктів презентовано в найяскравішій формі. Такий підхід зустрічаємо і в романі В. Кожелянка «Дефіляда у Москві». Як і в М. Матіос, гострота загального конфлікту підкріплюється особистісними протистояннями персонажів і їхніми внутрішніми суперечностями.

Багатолінійні сюжети стають основою для зображення подій тоталітарного минулого, адже вони сприяють епізації твору, надають йому панорамності

й повноти. Таким є роман О. Забужко «Музей покинутих секретів», у якому тісно сплелися цікавий і динамічний сюжет, правдиве історичне підґрунтя та специфічне стильове наповнення. Сюжетно-композиційна структура тексту складна: в романі фактично два сюжети, які перебувають у різних площинах. Перший із них розповідає про посттоталітарне суспільство, у якому головна героїня журналістка Дарина Гощинська шукає відповіді на свої питання, а вірні «нащадки» тоталітаризму — бюрократія, прихованість і повсюдний контроль — заважають їй у цьому. У центрі другого сюжету маємо конфлікт «радянська влада — бійці УПА». Цей другий сюжет розгортається за всіма канонами пригодницького жанру: зав'язка, нагнітання дії, кульмінація і, врешті, розв'язка. Поданий частинами, змішаний із основним сюжетом, він, здається, так спеціально й розбитий на ці значущі фрагменти. У зав'язці читач дізнається про існування Адріяна та його приналежність до УПА, далі йде активна підготовка до розгортання центральної колізії твору, включаючи детальний аналіз душевних поривань головного героя, опис його емоційного стану та поглядів на оточуючих, а після того, як досягнуто апогею розвитку дії, усе стрімко йде до свого завершення — загибелі персонажа.

У романі Ю. Андруховича «Московіада» оповідь не структурована, користуючись улюбленим методом «потoku свідомості», письменник пропускає всі проблеми тоталітарного минулого крізь призму переживань та емоцій персонажа, тому художня дійсність у «Московіаді» постає суб'єктивізованою. Автор не намагається дослідити причинно-наслідкові зв'язки між подіями, не прагне пояснити явища з позицій різних персонажів; у його творі навіть відсутній сюжет як такий. Мають місце епізодичні фабули, що слугують для опису розмаїття історій і доль персонажів, їхніх стосунків і продовження оповіді.

Зображення духовної трансформації героя в посттоталітарному світі є важливою частиною творів Н. Сняданко. Сюжети текстів письменниці завжди багатолінійні, що, як уже зазначалося, часто притаманне творам, які претендують на певну епічність і «саговість». У романі «Чебрець в молоці» діє чимало персонажів, і, здається, сюжет мав би складатися із системи їхніх дій і подій. Сюжетні лінії починаються із одного «вузла», однієї зав'язки, а звідти розходяться різними історіями різних персонажів, зберігаючи лише хитку пам'ять про спільне минуле. Оскільки у творах письменниці описуються долі великої кількості персонажів, їхні родинні зв'язки та розвиток стосунків, сюжети цих текстів, на перший погляд, мають подібність до сагових і панорамних. Проте Н. Сняданко більшою мірою приділяє увагу повноті розкриття характеру окремого персонажа, зображенню його психологічних особливостей. Тому твори майже завжди мають «мозаїчний сюжет», а іноді визначаються «безсюжетністю» і не містять жодного відчутного героя. Тоді ті ж спогоди й асоціативні ряди наповнюють текст і стають єдиними індикаторами логіки оповіді та часопросторових характеристик. «Примари минулого», яким присвячено більшість текстів Н. Сняданко, стали темою ще одного твору, про який доречно згадати в цьому контексті, — «Ворошиловград» С. Жадана. Однак, на відміну від персонажів Н. Сняданко, герої С. Жадана намагаються боротися

із залишками тоталітарного режиму, вони, хоч і вимушено, але стають борцями. Зовнішні «подразники» теж більш агресивні, ніж у творах Н. Сняданко, а конфлікти гостріші, сюжет напруженіший. Боротьба з тоталітаризмом для персонажів роману С. Жадана є реальною справою, а не «добрими намірами», як у текстах Н. Сняданко.

У другому підрозділі третього розділу — *«Художні координати тоталітаризму: хронотоп у творах П. Загребельного, М. Матіос, О. Забужко, Ю. Андруховича, Н. Сняданко 1990–2000-х років»* — розглянуто часопросторову специфіку прози, де змальоване тоталітарне минуле. Важливою умовою створення цілісного, об'ємного художнього світу твору є зображення часу і простору. Хронотоп є естетично й ідеологічно значущим елементом текстів про хоч і недалеко, але минуле. Авторам тут доводиться замислюватися над часовою віднесеністю зображуваного і над його просторовими характеристиками, від чого залежить як правдивість, так і художня цінність твору. Той взаємозв'язок, що встановлюється між часом і простором, дає можливість образності стати більш конкретною та визначити координати створеного художником світу.

У повісті П. Загребельного «Гола душа» часопростір, як і всі події, зображено з позиції партійної функціонерки Клеопатри Січкач. Оскільки весь твір подано як «сповідь перед диктофоном», тобто своєрідний щоденник, то читач стає свідком трансформації світосприйняття самої Клеопатри. Деградація головної героїні повісті проявляється не тільки в «занепаді» її особистісних якостей — письменник чітко окреслює межі її світу і, відповідно, ступінь його змін. Розриваючи межі доступного їй простору, героїня штучно їх розширює. Тому, коли вона отримала максимум, ці рамки зламалися, і жінка знову опинилася в тому ж маленькому світі, але вже із щільно закритими дверима і без перспективи вирватися звідти. Будь-який інший персонаж на шляху Клеопатри — це її «ключ» до чергових «дверей».

На відміну від чітко визначених часопросторових меж повісті П. Загребельного, хронотоп творів М. Матіос характеризується іншими ознаками. На перший погляд, здається, що простір у прозі М. Матіос надзвичайно локалізований і вузький, дія розгортається в одному селі й рідко виходить за його межі («Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Москалиця», «Мама Маріца — дружина Христофора Колумба»). М. Матіос виписує модель хронотопу, комбінуючи мікросвіт персонажів із макросвітом суспільно-політичних подій, на тлі яких письменниця розміщує дію своїх творів. Разом із тим, у деяких оповіданнях зі збірки «Нація» («Просили тато-мама...», «Юр'яна і Довгопол») часопросторові межі більш широкі й відкриті, час надзвичайно складний, коли протягом однієї сюжетної лінії може бути декілька ретроспективних відступів і хронотопічних переносів.

Своєрідне ставлення до часопростору презентує О. Забужко в романі «Музей покинутих секретів», де відповідно до напрямку сюжетного розвитку існують дві паралельні часопросторові лінії, що розвиваються одночасно і врешті збігаються в одній точці. Сучасна лінія побудована на тому, що головна героїня журналістка Дарина Гоцинська намагається дізнатися про долю зв'язкової УПА — людини, яка

боролася проти тоталітаризму. Сама Дарина постійно зіштовхується з проявами бюрократії, тобто залишками тоталітаризму. Наявний конфлікт між минулим і сьогоднішнім, де оплачена ціною життя мета так і не була досягнута. Дарина певним чином є сучасною наступницею зв'язкової, адже боротьба з тоталітарним режимом ще триває, тільки тепер вона трансформувалася в битву з тоталітарною свідомістю. Інший часовий вектор — це сни Адріяна. Подані як окрема сюжетна лінія, вони не належать жодному часовому маркуванню — це позачасове вираження свідомості, що до певної міри характеризує як близькість Адріяна з Дариною, так і його багатий духовний світ.

У романах «Московіада» й «Рекреації» Ю. Андрухович розмірковує над місцем людини на землі, над способом віднайти свою сутність, незважаючи на тоталітарне минуле, яке продовжує отруювати людське життя. У цих двох романах важко визначити рубежі хронотопу, їхнім персонажам властиве позачасове існування, безцільне й безмежне. Герої творів живуть одночасно в декількох вимірах, і межі їхнього часопростору визначаються лише порогами власної свідомості. Подібний спосіб оповіді характеризується сюжетною мозаїчністю, позачасовою і позапросторовою віднесеністю. Персонажі не усвідомлюють, що вони «зависли» між двома часовими вимірами, причому це зумовлено як зовнішніми показниками, так і їхнім самосприйняттям.

Важливе місце посідає рецепція тоталітарного минулого та його часопросторове вираження у творах Н. Сняданко. Як і Ю. Андрухович, письменниця не ставить жодних обмежень у локаціях своїм персонажам. Їхній світ не відрізняється від світу загального, навіть не можна говорити про виразне відокремлення мікро- і макропростору, адже вони змішуються один із одним, даючи персонажам повну свободу. Часова лінія твору є чіткою, і, попри численні сюжетні відгалуження, відзначається послідовністю та визначеністю. Струнка оповідь часто переривається ретроспективними відступами, асоціаціями, проте це не порушує загального викладу. Час постає перед читачем опосередковано, через окремі деталі повсякденного життя, справді знайомі всім колишнім мешканцям зниклої тепер країни. Часопростір твору поділяється не тільки на «минуле» і «сучасне», а ще на «добре» й «погане», що саме по собі може стати стимулом для головної героїні, певним поштовхом до дій у майбутньому. Саме співіснування на одній площині двовимірного тексту — прикметне явище для сучасної літератури, характерне для постмодерну.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження ідеологічного дискурсу у прозових творах сучасних українських письменників (П. Загребельного, М. Матіос, О. Забужко, Ю. Андруховича, Н. Сняданко) дає змогу виявити мотивні, часопросторові, сюжетні та стильові особливості обраних текстів. Інтерес до зображення тоталітарного впливу на буття особистості в літературі кінця ХХ — початку ХХІ століття спричинений як політичними, так і соціальними явищами. У контексті

літературознавства, як правило, поняття «тоталітаризм» пов'язується із псевдохудожнім літературним напрямом — соцреалізмом і необхідністю дотримання усталених норм викладу, а також із впливом правлячого режиму на всі сфери культурного життя. Митцям, які творили в період розквіту тоталітарного режиму, довелося потрапити в апогей розгортання соцреалізму й дотримуватися у своїх текстах заздалегідь сформованих й уніфікованих канонів, які передусім мали б відповідати партійному курсу. Це спричинило появу в їхніх творах таких ознак, як буквральність алегорій, повторюваність сюжету, узгоджений поділ на «поганих» (куркулів, багатіїв) та «добрих» (комуністів, робітників), ідеологічна заангажованість і культ Леніна-Сталіна.

На відміну від попередників, сучасні українські митці отримали змогу вільно висловлювати свої позиції. Тема тоталітарного минулого, що стала об'єктом уваги авторів, у їхніх текстах є не просто приводом для зображення історичних подій, але й можливістю подати власну її рецепцію, особистісне, часто ґрунтоване на власному життєвому досвіді, ставлення до неї.

Аналіз мотивної структури обраних творів дозволив стверджувати, що найхарактернішими та найпоказовішими для них мотивами є мотиви зради, відданості/жертвості й самотності. Важливим є той факт, що саме вони втілюють сутність ідеологічного дискурсу текстів П. Загребельного, М. Матіос, О. Забужко, Ю. Андруховича, Н. Сняданко. Адже твори, у яких міститься зображення подій тоталітарного минулого, мають особливе смислове навантаження, і тому «звичні» мотиви (кохання, ненависті тощо) також набувають ідеологічного звучання і «просвічують» крізь мотиви, названі вище.

Мотив зради має декілька субмотивів, які точніше розкривають глибину тексту. У творах, де розглянуто тему боротьби УПА із представниками МГБ, зрада виступає і як пояснення до головної драми персонажів, і як посилення емоційної насиченості тексту. Найбільш характерно це для романів М. Матіос та О. Забужко: тільки в першій письменниці, як правило, ця зрада і її наслідки є основою для подальшого сюжетного розвитку, а у прозі другої авторки зрада представлена як кульмінація всієї сюжетної лінії. Мотив зради за умов тоталітарного режиму у творах Ю. Андруховича та Н. Сняданко має зовсім інше спрямування. Події в них відбуваються в посттоталітарному світі, у якому, проте, залишилися «примари» тоталітаризму. Мотиви зради та жертвості/відданості нерозривно пов'язані один із одним, а іноді одна й та ж сама подія в тексті, той же конфлікт може слугувати прикладом обох мотивів одночасно. Мотив жертвості у творах проявляється найяскравіше там, де присутня колізія УПА – МГБ: агресивне протистояння змушує персонажів реагувати на нього, обираючи між жертвністю та зрадою.

Мотив самотності переважно існує як самостійний складник, що орієнтується на осмислення емоційного стану персонажа, а не на подієвість. Велику роль відіграє конфлікт тоталітарного з посттоталітарним, коли персонаж, живучи в пострадянську епоху, відчуває у власній свідомості прояви тоталітаризму, і сам себе «відгороджує» від зовнішніх впливів. Оскільки страх — це основне поняття тоталітаризму

та основа його ідеології, він настільки глибоко прищеплювався громадянам, що навіть після руйнації режиму, люди продовжували жити за старими правилами, відчуваючи обмеження там, де їх вже не було.

Важливим чинником, що формує комплексне сприйняття текстів із зображенням тоталітарного минулого, є специфіка сюжету. Особливості сюжетобудови та зображення хронотопу в українській прозі 1990–2000-х років невідривні від загальної ідеологічної оцінки тоталітарного минулого, яка міститься в аналізованих творах, та його наслідків. Потреба показати негативний вплив тоталітаризму на життя людей вимагає поєднання панорамності й локальності, минулого й сучасного. Як правило, тексти, що змальовують часи тоталітаризму, мають багатолінійні сюжети, спрямовані на опис історії життя невеликої групи персонажів на тлі значущих суспільно-політичних подій. Таким тлом часто слугує війна, адже саме через подібний гострий конфлікт письменники детальніше зображують розгортання тоталітаризму. Найбільш яскраво подібний підхід представлено у прозі М. Матіос і О. Забужко. М. Матіос поєднала жанр сімейної драми та хроніки, зобразивши зміни внутрішнього світу персонажів — звичайних селян. Її сюжети відзначаються неквапливістю, іноді складені за правилами пригодницького роману та часто мають ретроспективні відступи.

У творах О. Забужко зображення впливу тоталітаризму не таке виразне, як у текстах М. Матіос. Як правило, авторка лише побіжно згадує тоталітарні події, що слугують певними психологічними маркерами, позначками незворотних змін у психіці персонажів, що стали причинами їхніх вчинків у майбутньому. У більшості творів сюжети неквапливі («Дівчатка», «Інопланетянка», «Польові дослідження з українського сексу»), сюжетна конструкція нечітка, часопросторові рамки невиразні. Оповідь від першої особи, залучення особистої інформації із життя письменниці (професії персонажів, альянзи на реальних людей тощо) дозволяють говорити про певний автобіографізм творів, хоча і не завжди. Роман «Музей покинутих секретів» відрізняється від інших творів тим, що в ньому наявний стрімкий сюжет, який відповідає всім канонам пригодницького роману, а часопростір поділений на дві площини, що поєднані спільними реаліями. Як і в текстах М. Матіос, маємо протистояння УПА – МГБ, і на цьому побудована основна інтрига твору.

Повість П. Загребельного має стрімкий сюжет, і кульмінація збігається з остаточною деградацією головної героїні. Тексти Ю. Андруховича і Н. Сняданко відзначаються певною «безсюжетністю» та мозаїчністю, а конфлікти змальовано схематично. Тоталітаризм слугує фоном для виявлення внутрішніх суперечностей персонажів, їхнього незадоволення своїм життям, вічного пошуку істини. Для Ю. Андруховича і Н. Сняданко характерним є зображення послідовного, хронологічного протікання дії, іноді використання невеликих ретроспективних вставок для посилення зв'язку часів і обґрунтування парадоксів сучасності. У творах, у яких тоталітаризм представлений як агресивний чинник подій, простір подано в більш локалізованому вигляді, ніж у текстах, де тоталітарне минуле

проявляється лише як несвідома причина, спогади чи наслідки дій окремих персонажів.

Українська проза 1990–2000-х років є в цілому вдалою спробою по-новому осмислити взаємини людини з тоталітарним суспільством. На відміну від письменників попередньої епохи, сучасні прозаїки головну увагу приділяють показу негативного впливу тоталітаризму на людську особистість, із гіркотою констатуючи, як метастази несвободи проявляються в житті сьогодення. І ідеологічний зміст творів, і їхня художня форма, як показало дослідження, успішно реалізують цю мету.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Хижняк К. В. Фольклорні мотиви у творчості Марії Матіос : постмодерний дискурс / К. В. Хижняк // Література. Фольклор. Проблеми поетики / [ред. Семенюк Г. Ф. та ін.]. — 2009. — Вип. 32. — С. 427—432.
2. Хижняк К. В. Конфлікт суспільного та індивідуального у повістях Марії Матіос «Москалиця» та «Мама Маріца — дружина Христофора Колумба» / К. В. Хижняк // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія / [ред. Безхутрий Ю. М. та ін.]. — 2009. — Вип. 56. — № 846. — С. 79—82.
3. Хижняк К. В. Радянський дискурс у творчості Наталки Сняданко / К. В. Хижняк // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Сер. : Філол. науки / [гол. ред. Курило В. С.]. — 2010. — Вип. 4. — № 191. — С. 165—169.
4. Хижняк К. В. Психологія тоталітаризму в прозі Марії Матіос / К. В. Хижняк // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія / [ред. Безхутрий Ю. М. та ін.]. — 2010. — Вип. 59. — № 901. — С. 99—102.
5. Хижняк К. В. Соцреалістична проза як засіб відображення тоталітарного минулого в українській літературі / К. В. Хижняк // Новітня філологія / [гол. ред. Науменко А. М.]. — Миколаїв, 2011. — № 39. — С. 155—163.
6. Хижняк К. В. Мотиви зради та жертвності у тоталітарній моделі світу в прозі О. Забужко / К. В. Хижняк // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія / [ред. Безхутрий Ю. М. та ін.]. — 2011. — Вип. 61. — № 936. — С. 157—160.

Додаткові публікації:

1. Хижняк К. В. Фольклорні мотиви у творчості Марії Матіос / К. В. Хижняк // Тези доп. VII Міжнар. наук. конф. «Українська культура в історичному розвитку та державотворенні». — К., 2009. — С. 64.
2. Хижняк Е. В. Особенности современной украинской женской прозы в постсоветский период (на материалах произведений Марии Матиос) [Електронний ресурс] / Е. В. Хижняк // Матер. секции «Филология» XVI Междунар. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов». — М. : Моск. гос. ун-т

им. М. Ломоносова, 2009. — Режим доступу до статті : http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2009/slavic/hizhnyak.pdf.

3. Хижняк Е. В. Тоталитаризм и литература : дилеммы личности (на материалах украинской современной прозы / Хижняк Е. В. // Высшая школа : опыт, проблемы, перспективы : матер. Междунар. научно-практ. конф. — М. : РУДН, 25–26 мая 2010 г. / науч. ред. Казаренков В. И. — М., 2010. — Ч. 2. — С. 220—224.

4. Хижняк Е. В. Украинская литература XX века в системе тоталитарных ценностей / Е. В. Хижняк // Опыт и перспективы исследований и преподавания литературы : матер. междунар. научно-практ. конф. 20–21 января 2011 года. — Пенза, Нижний Новгород. — 2011. — С. 83—88.

АНОТАЦІЯ

Хижняк К. В. Зображення тоталітарного минулого в українській прозі 90-х рр. XX — поч. XXI ст.: ідеологічний дискурс та поетика. — На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 — українська література. — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОНмолодьспорту України, Харків, 2012.

У дисертації проаналізовано особливості змалювання подій доби тоталітаризму у прозі П. Загребельного, М. Матіос, О. Забужко, Ю. Андруховича та Н. Сняданко крізь мотивні, сюжетні та часопросторові характеристики їхніх творів. Проведено порівняльний аналіз творів часів тоталітаризму і сучасної прози. Установлено, що найхарактернішими та найпоказовішими мотивами для текстів новітніх письменників є мотиви зради, відданості/жертвовності й самотності. Кожен із мотивів має кілька субмотивів, що найбільш повно розкривають сутність ідеологічного дискурсу. Сюжетні особливості характеризуються поєднанням зображення тоталітарного минулого і специфічного жанру твору, властивого певному автору. Аналіз особливостей хронотопу творів, що містять зображення тоталітарного минулого, довів, що вони залежать від часової віднесеності сюжетної лінії. Часова достовірність досягається наявністю специфічних часових маркерів, реалій відповідної епохи, що добре характеризують її сутність.

Ключові слова: ідеологічний дискурс, тоталітаризм, мотивна структура, поетика, сюжетна специфіка, хронотоп.

АННОТАЦИЯ

Хижняк Е. В. Изображение тоталитарного прошлого в украинской прозе 90-х гг. XX — нач. XXI в.: идеологический дискурс и поэтика. — На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 — украинская литература. — Харьковский

национальный университет имени В. Н. Каразина МОНмолодѣжиспорта Украины, Харьков, 2012.

В диссертации проанализированы особенности изображения событий тоталитаризма в прозе П. Загребельного, М. Матиос, О. Забужко, Ю. Андруховича и Н. Сняданко путем исследования мотивных, сюжетных и пространственно-временных характеристик их произведений. Проведен сравнительный анализ произведений времен тоталитаризма и современной прозы. Установлено, что самыми характерными и показательными мотивами для текстов писателей 1990—2000-х гг. являются мотивы предательства, преданности/ жертвенности и одиночества. Каждый из мотивов имеет несколько субмотивов, наиболее полно раскрывающих сущность идеологического дискурса. Сюжетные особенности характеризуются сочетанием изображения тоталитарного прошлого и специфического жанра произведения, присущего определенному автору. Анализ особенностей хронотопа произведений, изображающих тоталитарное прошлое, доказал, что они зависят от временной отнесенности сюжетной линии. Временная достоверность достигается наличием специфических временных маркеров, реалий соответствующей эпохи, характеризующих ее суть.

Ключевые слова: идеологический дискурс, тоталитаризм, мотивная структура, поэтика, сюжетная специфика, хронотоп.

SUMMARY

Khyzhniak K. V. Representation of the totalitarian past in Ukrainian prose of the 90s of XX — early XXI century: ideological discourse and poetics. — The Manuscript rights.

The thesis for the degree of Candidate of Philological Studies, speciality — 10.01.01 — Ukrainian literature. — V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, Kharkiv, 2012.

The thesis analyzes the specifics of events representing of totalitarianism in P. Zagrebelniy, M. Matios, O. Zabuzhko, Y. Andrukhovych and N. Snyadanko prose by investigating motivic, plot, spatial and temporal characteristics of their texts. It is proved that the most essential motives are the motives of betrayal, commitment/sacrifice and loneliness. The motive of betrayal has several submotives that reveal the depth of the text. It is shown that in the novels the main conflict UPA — MGB betrayal serves as an explanation of the main characters in dramatic and emotional intensity as increased text. It is the most typical feature of M. Matios and O. Zabuzhko novels, but the first author, as a rule, shows this betrayal and its consequences as the basis for the further development of the plot. The second author shows the betrayal presented as the culmination of the whole storyline. The motive of betrayal under the totalitarian regime in the works of Y. Andrukhovych and N. Sniadanko is shown by means of events taking place in the post-totalitarian world in which, however, “ghosts” of totalitarianism remained. The motives of betrayal and sacrifice/ commitment are mixed. The motive of

sacrifice is presented more clearly in the works where there is UPA — MGB conflict. The motive of loneliness mainly exists as a separate component, which focuses on understanding the emotional state of the character. It is proved that an important role of post-totalitarian conflict “isolates” the character from external influences. It is considered that features of the plot are important factors showing the perception of complex texts depicting the totalitarian past. Totalitarian impact on people’s lives by as a combination of epicism and locality, past and present is represented. Texts that depict totalitarian have multiline plots aimed on the description of a small group’s life of characters on the background of significant political events like war. This approach is clearly represented in M. Matios and O. Zabuzhko’s prose. M. Matios combined a genre of family drama and chronicle depicting changes in the inner world of characters — ordinary peasants. Her stories are marked with deliberation, sometimes drawn by the rules of adventure novel and retrospective indentation.

O. Zabuzhko briefly mentions totalitarian events that serve as certain psychological markers, markers of irreversible changes in the psyche of the characters that were the reasons for their actions in the future. Unhurried stories are presented in most works, the plot structure is poor, timespace frame is expressionless. It is shown that the novel of P. Zagrebelny has a quick plot representing the protagonist climbing nomenclature stairs. Life of the reigning elite is depicted in the novel, and the climax coincides with the final degradation of the protagonist.

Texts of Y. Andrukhovych and N. Sniadanko are “plotless” and mosaic, and conflicts are shown schematically. Totalitarianism serves as the backdrop for the detection of the internal contradictions of the characters, their dissatisfaction with their lives, the eternal search for truth. Y. Andrukhovych and N. Sniadanko’s typical image is consistent, chronological course of action, sometimes using small retrospective inserts for increased communication time and study the paradoxes of modernity. It is proved that in the works in which totalitarianism is represented as an aggressive factor space it is provided in the form of more localized than in the texts where totalitarian past manifests itself only as an unconscious reason, memories or consequences of the actions of individual characters.

Key words: ideological discourse, totalitarianism, motive structure, poetics, plot specifics, chronotope.